

ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОЇ ОХОРОНИ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Дерев'янку Д.С.,

аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5907-9580>

derevyankonauka@ukr.net

Дерев'янку Д.С. Особливості нотаріальної охорони корпоративних прав юридичних осіб

В сучасних умовах розвитку та реформування джерел правового регулювання приватноправових відносин, особливої актуальності набувають питання їх дослідження. З'являються підходи щодо закріплення нових, більш доцільних механізмів регламентації відомих правових інститутів у цивільному праві України. Статтею 9 Цивільного кодексу України передбачено, що його положення підлягають до застосування задля урегулювання відносин, що можуть виникати у сферах охорони довкілля, використання природних ресурсів, сімейних, трудових відносин, якщо вони не врегульовані іншими нормативно-правовими актами. Вищенаведене обумовлює дослідження в тому числі особливостей нотаріальної охорони корпоративних прав як юридичних осіб, так і порівняння із правилами такої охорони прав інших учасників цивільних відносин.

Корпоративними правами визнаються права особи, частка якої визначена у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на її участь в управлінні такою господарською організацією, одержання дивідендів (певної частки прибутку) та активів у разі ліквідації, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Корпоративні права можуть належати фізичним та юридичним особам, державі Україна, Автономній Республіці Крим та територіальним громадам. Зважаючи на правову природу корпоративних прав, їх визначення, зокрема, через можливість одержання дивідендів та частини майна за наслідками ліквідації, корпоративні права можуть належати юридичним особам підприємницького типу, серед яких, наприклад, господарські товариства, виробничі кооперативи, фермерські господарства, приватні підприємства тощо. При цьому, у статті обґрунтовано підхід, відповідно до якого закріплення положень про державу, Автономну Республіку Крим та територіальні громади як про юридичних осіб публічного права, є недоцільним та передчасним.

Ключові слова: юридична особа, корпоративні права, нотаріус, охорона, захист.

Derevyanko D.S. Peculiarities of notary protection of corporate rights of legal entities

In modern conditions of development and reforming the sources of legal regulation of private law relations, questions of their research have become especially actual. Approaches aimed to consolidate new, more appropriate mechanisms for regulating well-known legal institutions in the civil law of Ukraine have emerged. Article 9 of the Civil Code of Ukraine stipulates that its provisions are subject to application for the settlement of relations that may arise in the fields of environmental protection, use of natural resources, family, labor relations, if they are not regulated by other legislative acts. The above determines the study, including the features of notarial protection of corporate rights of both legal entities and comparison with the rules of such protection of the rights of other participants in civil relations.

Corporate rights are the rights of a person whose share is defined in the authorized capital (property) of a business organization, including the authority to participate in the management of such business organization, receiving dividends (a certain share of profits) and assets in case of liquidation, as well as other laws and statutory documents. Corporate rights may belong to individuals and legal entities, the state of Ukraine, the Autonomous Republic of Crimea and territorial communities. Taking into account the legal nature of corporate rights, their definition, in particular, through the possibility of receiving dividends and part of the property as a result of liquidation, corporate rights may belong to legal entities, including, for example, companies, cooperatives, farms, private enterprises and more. At the same time, in the article it has been substantiated the approach according to which the consolidation

of provisions on the state, the Autonomous Republic of Crimea and territorial communities as legal entities under public law is inexpedient and premature.

Key words: legal entity, corporate rights, notary, protection, defense.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку та реформування джерел правового регулювання приватноправових відносин, особливої актуальності набувають питання їх дослідження. З'являються підходи щодо закріплення нових, більш доцільних механізмів регламентації відомих правових інститутів у цивільному праві України. Статтею 9 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] передбачено, що його положення підлягають до застосування задля урегулювання відносин, що можуть виникати у сферах охорони довкілля, використання природних ресурсів, сімейних, трудових відносин, якщо вони не врегульовані іншими нормативно-правовими актами. Як простежується зі змісту розробленої провідними цивілістами Концепції оновлення ЦК України, убачається за доцільне: вказати на додаткові, крім тих, що визначені ст. 9 ЦК України, сфери соціальної реальності, зокрема корпоративну сферу, у якій також складаються приватноправові за своєю природою відносини, що є предметом регулювання цивільного законодавства; закріпити у ЦК України положення про корпоративні права; розширити перелік оборотоздатних об'єктів цивільних прав, серед яких і корпоративні права тощо [2, с. 7, 10, 11]. Усе вищенаведене обумовлює дослідження в тому числі особливостей нотаріальної охорони корпоративних прав як юридичних осіб, так і порівняння із правилами такої охорони прав інших учасників цивільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання нотаріальної охорони корпоративних прав юридичних осіб були предметом дослідження багатьох вітчизняних правників, серед яких: М.С. Долинська, М.М. Дякович, Х.В. Майкут, С.Я. Рабовська, І.В. Спасибо-Фатеева, Ю.М. Юркевич та багато інших.

Метою цієї наукової статті є здійснення детального теоретичного аналізу особливостей нотаріальної охорони корпоративних прав юридичних осіб та вироблення на його основі власного підходу щодо перспектив удосконалення регулювання цієї сфери суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК України), корпоративними правами визнаються права особи, частка якої визначена у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на її участь в управлінні такою господарською організацією, одержання дивідендів (певної частки прибутку) та активів у разі ліквідації, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [3].

Як бачимо із цього визначення, корпоративні права належать особі та не має конкретизації хто може виступати суб'єктом таких прав. З цього приводу, І.В. Спасибо-Фатеева слушно зауважила, що, якщо звернутися до наведених у ст. 167 ГК України визначень, то з них не можна дізнатися: про те, між ким виникають корпоративні правовідносини [4, с. 84].

Виходячи зі змісту ст. 2 ЦК України, учасниками цивільних відносин є фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, територіальні громади, іноземні держави, інші суб'єкти публічного права [1]. При цьому, наприклад, 21.09.2006 в Україні прийнято Закон «Про управління об'єктами державної власності», де серед об'єктів такого управління визначено корпоративні права держави [5]. Варто згадати, що, відповідно до Концепції оновлення ЦК України, запропоновано державу, Авторонмну Республіку Крим та територіальні громади визначити юридичними особами публічного права [2, с. 10].

Серед ознак юридичних осіб публічного права у юридичній літературі, зокрема, наводять такі: є не цивільно-правовим, а публічно-правовим утворенням, призначенням якого є не участь у цивільному обороті чи здійснення підприємницької та господарської діяльності, а вирішення завдань суспільного характеру; особливе цільове призначення – реалізація не загальних інтересів приватних осіб, а суспільних інтересів; відповідальність має не приватно-правовий характер, а публічно-правовий і т.д. [6, с. 218; 7, с. 191-192; 8, с. 22-26].

При цьому, окремі автори вказують, що чітких формальних критеріїв поділу об'єднань зі статусом юридичної особи на юридичних осіб публічного права і юридичних осіб приватного права, окрім підстави створення, в ЦК України не закріплено, а окремого закону, який визначав би правовий статус об'єднань осіб публічного права досі не прийнято (хоча ЦК України чітко встановлює, що порядок їх утворення та правовий статус встановлюються Конституцією України та законом) [9, с. 111-112].

На нашу думку, закріплення положень про державу, Автономну Республіку Крим, територіальні громади як про юридичних осіб публічного права, враховуючи, що такі є перш за все політичними утвореннями, є недоцільним, а існуючі спори з приводу новоутворених територіальних громад, як і взагалі можливість таких змін, свідчить про передчасність такого кроку.

Врешті, окремими законодавчими актами можна визначити механізми участі відповідних суб'єктів у приватних відносинах, як і особливості реалізації такими цивільних прав та обов'язків. Наприклад, згаданим вище Законом України «Про управління об'єктами державної власності» передбачено, що: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності здійснює методологічне та, у межах власних повноважень, нормативно-правове забезпечення питань управління об'єктами державної власності, зокрема щодо управління корпоративними правами держави, забезпечення її представництва в органах управління господарських товариств, у статутних капіталах яких є державні корпоративні права; корпоративні права держави, надані господарським структурам в управління, не можуть бути відчужені з державної власності без дозволу Кабінету Міністрів України; корпоративні права держави не можуть передаватися господарським товариствам для формування їх статутних капіталів, крім передачі до статутних капіталів державних акціонерних товариств та державних холдингових компаній, тощо [5].

Пленум Вищого господарського суду України у Постанові «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» у п. 1.1. зауважив, що господарським судам підвідомчі справи, які виникають з корпоративних відносин у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів. Також, Пленум зауважив, що при визначенні підвідомчості справ цієї категорії слід враховувати, що з огляду на системний аналіз положень ЦК України, ГК України, Законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про фермерське господарство», «Про кооперацію», корпоративні відносини виникають, зокрема, у господарських товариствах, виробничих кооперативах, фермерських господарствах, приватних підприємствах, заснованих на власності двох або більше осіб [10]. Поряд з тим, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [11] також конкретизовано, що у випадку укладання акціонерами – іноземними особами (фізичними або юридичними) правочину (договору) з метою препідпорядкування відносин акціонерів між собою чи з акціонерним товариством з приводу діяльності такого товариства праву іноземної держави, то такий правочин (договір) є нікчемним.

Отже, корпоративні права можуть належати фізичним та юридичним особам, державі Україна, Автономній Республіці Крим та територіальним громадам.

Досліджуючи питання нотаріальної охорони корпоративних прав юридичних осіб, як організацій, що створені та зареєстровані у встановленому законом порядку, необхідно вказати, що такі права можуть належати не усім без винятку юридичним особам. Зокрема, зважаючи на правову природу корпоративних прав, їх визначення через можливість одержання дивідендів та частини майна за наслідками ліквідації, вважаємо, що корпоративні права можуть належати юридичним особам підприємницького типу, серед яких, наприклад, господарські товариства, виробничі кооперативи, фермерські господарства, приватні підприємства тощо. При цьому, підприємницькою вважаємо юридичну особу, котра здійснює свою діяльність з метою одержання прибутку та наступного його перерозподілу між своїми учасниками.

Згідно з ст. 1 Закону України «Про нотаріат», нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [12]. Х.В. Майкут слушно вказує, що нинішнім завданням нотаріату є стабільний розвиток практики належного застосування чинного законодавства, законне та якісне здійснення нотаріальної діяльності, забезпечення свобод та прав громадянина і людини, їхній захист та охорона [13, с. 10]. Своєю чергою, М.С. Долинська функції нотаріату розділяє на дві великі групи: 1) соціальні, які характеризують місце нотаріату в системі органів цивільної юрисдикції та правової системи України; 2) нотаріально-спеціальні, які відображають особливості, специфіку нотаріальної діяльності щодо учасників нотаріального процесу. Залежно від характеру та змісту впливу на цивільні правовідносини функції нотаріату вчена поділяє на регулятивну, охоронну та контрольну [14, с. 99].

Р.В. Крупник, досліджуючи цивільно-правові аспекти охорони та захисту майнових прав власника (володільця) у разі примусового вилучення земельної ділянки, звертає увагу, що під охороною прав власника (володільця) варто розуміти регулювання нормами об'єктивного права суспільних відносин, а також забезпечення цього регулювання відповідним правовим механізмом, за умов котрих відбувається як функціонування та розвиток, так і припинення відносин власності (володіння) і запобігання вчинення правопорушень у цій сфері [15, с. 62]. У юридичній літературі також слушно вказують, що охорона є складовим елементом правового механізму, спрямованим на здійснення позитивного регулювання цивільних відносин, визначення їхнього змісту та забезпечення реалізації суб'єктивних прав у непорушеному стані [16, с. 24].

Зважаючи на викладене, з метою відзначення ролі нотаріуса в механізмі законодавчого регулювання охорони корпоративних прав юридичних осіб, доцільно навести наступні приклади із нормативних положень.

Так, відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»:

- державна реєстрація змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, у результаті нотаріального посвідчення правочину, предметом якого є відчуження частки учасника у статутному капіталі чи пайовому фонді юридичної особи (окрім акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю, товариств з додатковою відповідальністю), у результаті видачі свідоцтва про право на спадщину на відповідну частку у юридичній особі (окрім перелічених видів господарських товариств) проводиться нотаріусом, який вчинив таку нотаріальну дію, зразу опісля вчинення посвідчувального напису на документі чи підписання документа, який ним видається, окрім випадків, визначених законодавством (ст. 4);
- у разі смерті нотаріуса, оголошення його померлим чи безвісно відсутнім, або якщо нотаріус за станом здоров'я не може вчинити необхідні дії, припинення або зупинення діяльності такого нотаріуса, передача заяв на проведення державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, до іншого нотаріуса здійснюється за наказом відповідного територіального органу Міністерства юстиції України (ст. 4);
- заява про державну реєстрацію підписується заявником, а якщо подається поштовим відправленням, то справжність підпису заявника має бути нотаріально посвідчена; справжність підписів на установчому документі юридичної особи, викладеному у письмовій формі (крім юридичної особи, створеної на підставі розпорядчого акта державного органу, органу місцевого самоврядування) нотаріально засвідчується, крім випадків, передбачених законом; справжність підписів на передавальному акті та розподільчому балансі юридичної особи нотаріально засвідчується з обов'язковим використанням спеціальних бланків нотаріальних документів, крім випадків, передбачених законом (ст. 15);
- справжність підписів на заяві про вступ до товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, виходу із таких товариств, актах приймання-передачі частки у їх статутному капіталі посвідчується нотаріально, із обов'язковим використанням спеціальних бланків нотаріальних документів (ст. 17);
- для підтвердження інформації про кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи подають нотаріально засвідчену копію документа, що посвідчує особу, яка є таким власником (ст. 17-1);
- підставою для відмови у державній реєстрації визначено порушення встановленої учасником вимоги нотаріального посвідчення підпису під час прийняття рішення з приводу діяльності юридичних осіб та / чи вимоги нотаріального засвідчення договору, предметом котрого є частка у статутному капіталі чи пайовому фонді відповідної юридичної особи (ст. 28) і т.д. [17].

У Законі України «Про акціонерні товариства», наприклад, встановлено, що у разі невиплати дивідендів у визначений строк, в акціонера виникає право звернення до нотаріуса щодо вчинення виконавчого напису нотаріуса на документах, за якими стягнення заборгованості здійснюється у безспірному порядку згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України (ст. 30); нотаріус, за наявності перелічених у Законі передумов, вправі здійснювати заміну предмета обтяження та накладати заборону на відчуження грошових сум, які будуть зараховані заявником вимоги на рахунок умовного зберігання (ескроу) (ст. 65-2) [18] і т.д.

Позаяк, необхідно підкреслити, що велика кількість нормативних положень різних актів законодавства свідчать про значну роль нотаріату в охороні корпоративних прав осіб. Підтвердження цьому знаходимо і в судовій практиці. Наприклад, Рішенням Межівського районного суду Дніпропетровської області від 30.09.2019 у справі № 181/1120/19 задоволено позовні вимоги О_1 до приватного нотаріуса про скасування його постанови щодо відмови у вчиненні нотаріальної дії та визнання спадкоємця управителем спадкового майна – корпоративних прав [19].

Відтак, у наукових джерелах слушно звертають увагу, що особливістю нотаріального захисту є те, що йому властивий превентивний характер. Це означає, що інститут нотаріату, зокрема, сприяє дотриманню прав власності та охороні інших прав, адже нотаріуси простежують шлях, яким минуло майно від першого власника до останнього, попереджаючи нового власника про можливі зобов'язання, які обтяжують майно, що відчужується [20]. Цілком обґрунтованою у зв'язку із цим є підхід С.Я. Рабовської, відповідно до якого нотаріус повинен наділятися, наприклад, повноваженнями призначати незалежну аудиторську перевірку діяльності підприємства, в якому є корпоративні права померлого учасника (*авт. – юридична особа може*

бути спадкоємцем за заповітом частки у статутному капіталі іншої юридичної особи). Учена вказує, що нотаріус може фіксувати належне ведення загальних зборів учасників корпоративного підприємства, його відповідність прийнятій процедурі, реальну можливість зацікавлених осіб виступити на зборах [21]. Власне, такі пропозиції мають особливе значення для нотаріальної охорони корпоративних прав юридичних осіб, адже, по-перше, свої права у цивільному та господарському обороті зазначені суб'єкти реалізують через своїх уповноважених представників, які часто не є їхніми кінцевими бенефіціарами; по-друге, незалежна аудиторська перевірка дасть змогу цілісно визначити вартість спадщини та, на нашу думку, повинна проводитися за рахунок спадкоємців, що закликаються до спадкування та прийняли спадщину.

Висновки. Конкретизуючи та підсумовуючи вищеподане, необхідно зазначити, що, зважаючи на правову природу корпоративних прав, їх визначення, зокрема, через можливість одержання дивідендів та частини майна за наслідками ліквідації, корпоративні права можуть належати юридичним особам підприємницького типу, серед яких, наприклад, господарські товариства, виробничі кооперативи, фермерські господарства, приватні підприємства тощо. При цьому, вважаємо, що закріплення положень про державу, Автономну Республіку Крим та територіальні громади як про юридичних осіб публічного права, є недоцільним та передчасним. Також, необхідно підтримати існуючі у літературі підходи щодо наділення нотаріусів повноваженнями по призначенню незалежних аудиторських перевірок діяльності юридичних осіб корпоративного типу, щодо часток у статутному (складеному) капіталі яких відкрито спадкові справи.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#Text> (дата звернення: 19.01.2020).
2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім "АртЕк", 2020. 128 с.
3. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 19.01.2020).
4. Спасибо-Фатеева І. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. Право України. 2014. № 6. С. 84-92.
5. Про управління об'єктами державної власності: Закон України № 185-V від 21.09.2006. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16/conv#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
6. Анпілогов О. В. Структура реформування територіального та галузевого управління регіональним комплексом: адміністративно-правовий аспект: монографія. Київ, Логос, 2016. 400 с.
7. Кисіль Л. Є. Теоретичні питання адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади. Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку: зб. наук. праць: VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку», м. Київ, 23-24 вересня 2011 р. / Ред. кол. : [О. Ф. Андрійко та ін.]. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2011. С. 190–194.
8. Чиркин В. Е. Необходимо ли понятие юридического лица публичного права. Государство и право. 2006. № 5. С. 22–26.
9. Юркевич Ю. М. Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2017. 437 с.
10. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 4 від 25.02.2016. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16/conv#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
11. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 24.10.2008. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08/conv#Text> (дата звернення: 29.04.2021).
12. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 02.09.1993 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 19.01.2021).
13. Майкут Х.В. Нотаріат: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.
14. Долинська М.С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
15. Крупник Р.В. Охорона та захист майнових прав власника (володільця) у разі примусового вилучення земельної ділянки: цивільно-правовий аспект: дис... на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права. Львів, ЛНУ імені Івана Франка. 2021. 233 с.
16. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: цивільно-правовий аспект: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2015. 520 с.

17. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України № 755-IV від 15.05.2003. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 19.01.2020).

18. Про акціонерні товариства: Закон України № 514-VI від 17.09.2008. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (дата звернення: 19.01.2020).

19. Рішення Межівського районного суду Дніпропетровської області у справі № 181/1120/19 від 30.09.2019. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84592265> (дата звернення: 29.04.2021).

20. Корпоративне право. Адміністративний та нотаріальний захист корпоративних прав. URL: https://pidru4niki.com/82885/pravo/administrativniy_notarialniy_zahist_korporativnih_prav (дата звернення: 29.04.2021).

21. Рабовська С.Я. Спадкування засновника (учасника) корпоративного підприємства: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка. 2007. 16 с.